

524/36.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
36. szám KIADVÁNYAI 36. szám

522932

GOMBOCZ ZOLTÁN EMLÉKEZETE

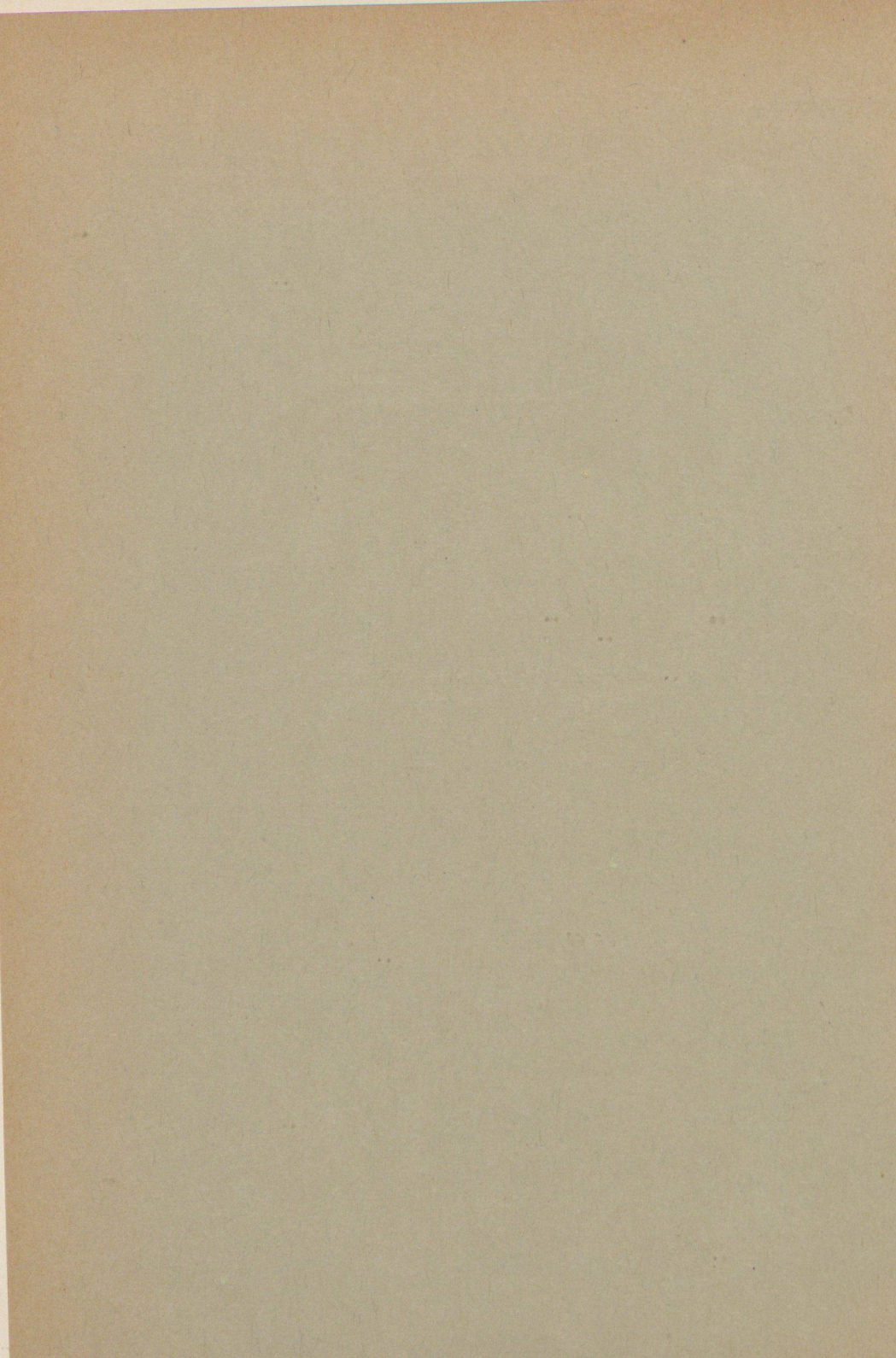
ÍRTA
MELICH JÁNOS

*Függelék: Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke
Összeállította: Úrhegyi Emília*

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 3 6

ÁRA —80 P

Gombocz Zoltán

016564/36

Gombocz Zoltán emlékezete.¹

Tisztelt Közgyűlés!

Gombocz Zoltán 1877. június 18-án született Sopronban. Édesatyja, Miklós, előbb Bonyhádon rövid ideig tanár, később Beleden evangélikus lelkész, majd 1873-tól a soproni evangélikus líceumban a történelemnek és a bölcsészetnek tanára, az 1892—1893. tanévtől 1904-ig, nyugalomba vonulásáig a líceum igazgatója volt. Édesanyja, Lehr Berta, a magyar irodalomban oly nagy érdemeket szerzett Lehr-család sarja, aki a magyar, a német és a francia szépirodalom legjobb ismerői közé tartozott.

Zoltán a középiskolát 1887—1888-ban kezdte s 1894—1895-ben végezte. A líceum értesítőiben neve az ötödik osztályig hol *Gombótz*-nak, hol meg *Gombócz*-nak van írva, a hatodik osztálytól fogva azután állandóan *Gombocz*-nak. Mind a nyolc osztályt a soproni líceumban végezte s az intézet legjelesebb növendékei közé tartozott. Minden tantárgyban egyformán kiváló volt, mégis talán a matematikában és a fizikában megkülönböztetetten kitűnő. Tanulótársai szokatlanul komolynak, zárkózottságra hajló természetűnek tartották, aki azonban tudásával tiszteletüket, nyájasságával szeretetüket nyerte meg. Nagy szorgalommal vett részt a líceum önképzőkörének, a Kis Jánostól 1790-ben alapított Magyar Társaságnak munkálataiban. A nyolcadik osztályba jártakor ő volt a főjegyzője, a vezető tanár után az első tiszt viselője. Odaadó, buzgó munkásságának bizonyítéka, hogy több dolgozatával részint dícséretet, részint pályadíjat nyert. Nagyon tanulságos tudni, mik voltak e dolgozatok. Címeik a következők: 1. A magyar regényirodalom fejlődése. 2. Az állatok és növények lélekző és émesztési szervei úgy szerkezet, valamint működés tekintetében, összehasonlító alapon. 3. Műfordítások: a) Az Iliász I. énekéből; b) Heine „Nordsee“ cyklusából; c) Byron Childe Harold búcsúja; d) Idegen költőkből. 4. Művészet és valóság. Ez utóbbit a Magyar Társaság 1895. június 6-án tartott örömnepén, nyilvános díszülésén fel is olvasta. Ez ifjúkori dolgozatok közül a modern nyelvekből, így a német-

¹ Előadatott a MNyT. 1936. február 11-én tartott közgyűlésén.

ből, a franciából és az angolból készült fordítások azt bizonyítják, hogy Gombocz már középiskolai tanulmányai ideje alatt birtokában volt a leglényegesebb segédeszköznek, amely nélkül a mi viszonyaink közt egy tudományszakkal sem lehet sikeresen foglalkozni: egy, esetleg több modern nyelv szabatos tudásának. Bizonyítja azonban azt is, hogy a nyelvek iránt való érdeklődése nyilván családi nevelés következtében, — talán egyik másik líceumi tanár hatása alatt is —, megvolt benne már középiskolai tanuló korában.

1895. június havában tett jeles eredménnyel — ekkor még nem volt kitüntetéses — érettségi vizsgálatot. Amikor érettségije előtt a pályaválasztást bevalló ívet ki kellett töltenie, a jogit írta be. Ez társai közül senkit nem lepett meg, mert tudták róla, hogy hetedosztályos korától fogva nagy kedvvel foglalkozott a római joggal. Egy közbejött véletlen azonban megmásította szándékát. Az érettségi vizsgálaton Fröhlich Izidor, a budapesti tudományegyetemen az elméleti fizika tanára volt a közoktatásügyi kormány képviselője. Ő tőle tudták meg Gomboczék, hogy ugyanabban az évben, tehát 1895 őszén Budapesten középiskolai tanárjelöltek számára Bárány Eötvös József-Collegium néven megnyílik egy intézet, melynek célja a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára lépnek, tisztos együttélésben megadni minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukon elméletileg és gyakorlatilag kellőképen készülhessenek (l. az Ő Felsége 1895. augusztus 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával alapított Bárány Eötvös József-Collegiumnak a VKM.-tól 1895-ben 49.039. szám alatt megerősített Szabályzata 1. §-át). Pröhle Károly egyetemi tanár, Gombocz Zoltánnak nyolc éven át iskolatársa s mindvégig legjobb barátja, kinek Gombocz középiskolai éveiről több adatot köszönök, úgy tudja, hogy Fröhlich Izidor rábeszélésére történt, hogy Gombocz Zoltán az újonnan felállított kollégiumba való felvételért folyamodványát beadta.

A felvétel megtörtént, s vele Gombocz Zoltán örökre búcsút mondott a római jognak, örökre a jogtudománynak.

Az egyetem bölcsészettudományi karának 1895—1896-tól 1898—1899-ig volt a hallgatója, s mint tanárjelölt a magyar meg a francia nyelv és irodalom körébe eső előadásokat látogatta, ezen tárgyak körébe vágó gyakorlatokban, szeminárium i munkásságban vett részt. Előszóval nem egyszer emlegette, nyomtatásban is megörökítette (vö. Nyr. XXX, 353, MNy. XXIII, 530), s tudományos munkássága is bizonyítja, hogy az egyetemen SZINNYEI JÓZSEF finnugor nyelvtudományi és BECKER FÜLÖP ÁGOST (BECKER 1893. szeptembertől 1905-ig, a bécsi egyetemre való távozásáig a budapesti egyetem tanára volt) francia nyelvi és irodalmi s általában romanisztikai előadásai voltak egész életére elhatározó befolyással. Azt hiszem

azonban, hogy minden tudományát szerető tanárnak, akinek előadásait hallgatta, Gombocz feltűnhetett szép ismereteivel, korához képest szokatlanul tisztult tudományos nézeteivel.

Mint harmadéves bölcsészettanhallgató 1897-ben „A jelenkori nyelvészet alapelvei“ címen írt Gombocz egy dolgozatot, amely néhány, az ú. n. újgrammatikus iskola elveit tárgyaló munkának, különösen pedig PAUL HERMANN „Prinzipien der Sprachgeschichte“ című munkájának (első kiadása 1880., ötödik, utolsó 1921.) bő ismertetése s a finnugor összehasonlító nyelvészet eredményeinek ily szempontból való megvilágítása kívánt lenni (l. Nyr. XXVII, 6 kk. 1898-ból). Az újgrammatikus iskola neve ZARNCKE FRIGYESTŐL való, s kezdetben, a múlt század hetvenes éveinek elején inkább gúnnyal, mint tisztelettel ejtett név. Az iskola tulajdonképen lipcsei iskola: alapítói LESKIEN ÁGOST, OSTHOFF HERMANN és BRUGMANN KÁROLY; köréhez tartoztak azonban VERNER KÁROLY, SIEVERS EDUÁRD, HÜBSCHMANN H., de SAUSSURE FERDINÁND, PAUL HERMANN s mások. Ez az iskola a nyelvi, illetőleg nyelvtörténeti változásoknak okait a lélektannal való szoros egybekapcsolásban kereste s emellett a fonétikára különösen nagy súlyt helyezett, tehát olyan tényezőkre, amelyeket valamivel előbb már SCHEERER VILMOS is hangoztatott (l. PETZ G., Paul Hermann külső tag emlékezete. Bp., 1923., Akadémia. 8—9; PETZ G.: MNy. XVIII, 68; H. HIRT, Indogermanische Grammatik I, 9—11). Az iskola alapelveit PAUL HERMANN foglalta világos rendszerbe. Az újgrammatikus iskola a mi nyelvtudományunkat is megtermékenyítette, s a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől akkori fiatal nyelvtudósaink, első sorban SIMONYI ZSIGMOND (vö. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 1881. s későbbi műveit), majd a nála négy évvel fiatalabb SZINNYEI JÓZSEF dolgozatai (vö. A birtokos személyragozásról. 1888.) már ez iskola alapelveinek hirdetői, alkalmazói. — Az iskola alapelveinek PAUL Prinzipienje alapján való széleskörű ismertetése, hát még fordítása, amire pedig nagy szükség lett volna, hiányzott irodalmunkból. PAUL műve tárgyilag is igen nehéz olvasmány, mert értelmezőjétől nemcsak a német nyelv szabatos tudását, nemcsak az indogermán nyelvek, főképen a német, latin, francia nyelv története terén való kiváló jártasságot kíván, hanem azt is, hogy ismertetője a HERBART-féle lélektant jól tudja. Mert PAUL nyelvlélektani rendszere rajta épül fel. Gombocz évek mulva 1915-ben, mikor HORGER ANTALnak „A nyelvtudomány alapelvei“ című könyvét ismertette, azt írta PAUL művéről, hogy „nehéz olvasmány, amellyel csak igen kevés kezdő tud megbirkózni“ (MNy. XI, 101).

Gombocz, a harmadéves bölcsészettanhallgató megbirkózott a feladattal, s pótolta irodalmunkban azt a nagy hiányt, hogy nem volt PAUL korszakos művének mélyebbre ható ma, gyar nyelvi ismertetése. S az ismertetést kiegészítette azzal-

hogy az elveket magyar és finnugor példákkal is megvilágította.

A széleskörű ismertetés hét fejezetre oszlik. Ezek: 1. Általános felfogás a nyelvről. 2. A hangváltozásról. 3. A jelentés-változásról. 4. Analógia és elszigetelődés. 5. A ragok és képzők keletkezéséről. 6. Néhány mondattani jelenség. 7. A nyelv keletkezéséről. — Hogy ez a nagy alapossággal megírt ismertetés megjelenhetett, abban kétségtelenül SIMONYI ZSIGMOND-nak van érdeme, mert ő adta ki az általa szerkesztett Magyar Nyelvőr 1898-i évfolyamában. SIMONYI volt nálunk az első szívvel-lélekkel újgrammatikus (I. Gombocznak SIMONYI ZSIGMOND halálakor 1919-ben írt megemlékezését: MNy. XV, 156), s így valószínű, hogy személyesen is hathatott Gombocz Zoltánra, hallgatójára.

1899 május havában Gombocz letette a középiskolai tanári szakvizsgálatot kitűnő, június havában a bölcsészeti doktori szigorlatot, summa cum laude eredménnyel. Mint olyan ifjú, aki minden tanulmányát jeles eredménnyel végezte, folyamodott az akkor nem rég alapított „sub auspiciis Regis“ felavatásért. A felavatás 1900 május havában „sub auspiciis Regis“ meg is történt.

Élénken emlékszem arra az örömrre, amelyet ez a felavatás az ifjú Collegium kebelén belül s kint a Collegium barátai lelkéből kiváltott. Gombocz fényes eredményei az azóta hírnévben, dicsőségben sokszorosán megnövekedett Eötvös-Collegiumnak léte kezdetén vívták ki az osztatlan elismerést, a Collegium ifjúsága meg a kezdet kezdetén kapott egy követendő példát, kapott egy ideált, amelyet megközelíteni igyekezett. S ez az ideál növekvő hírnevével, elért tudományos eredményeivel állandóan ott ragyogott az ifjúság előtt. A Collegium vezetősége: kurátora, Bárány Eötvös Loránd, igazgatója, Bartoniek Géza is mindent elkövetett, hogy az egyetem bevégezése után Gombocz Zoltánt a Collegiumhoz fűzze, hogy a Collegium ifjúságának egyik tanulmányi vezetőjévé tegye. S ez a törekvése sikerült is. Gomboczot Wlassics Gyula, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1900 december havában a Collegiumhoz helyettes, 1901 december havában meg rendes tanárnak kinevezte. Itt működött Gombocz 1914. június 1-ig, amikor a kolozsvári egyetemre az urál-altaji tanszékre rendes tanárnak kinevezték.

A tizenégy, illetőleg az egyetemi éveket is véve tizenkilenc évi collegiumi idő folytonosságában csak két ízben van megszakítás. Egyszer 1899-ben, másodszer meg az 1903—1904. tanévben. 1899-ben, a középiskolai tanári szakvizsga után Gombocz Párizsba ment, ahol ROUSSELOT abbénál megismerkedett a kísérleti fonétika akkor alkalmazott módszereivel, kísérleti eszközeivel. Tanulságos útja eredményeinek egy részéről a Magyar Paedagogia 1900. évi folyamának harmadik füzetében

számol be „A kísérleti fonetika és a nyelvtanítás (Rajzokkal)” című tanulmányában (180—7). Azok a remények, amelyeket a pedagógusok ez időben a kísérleti fonetika eszközeitől az idegen nyelvek hangjainak helyes képzése terén vártak, már régen széjjel foszlottak, Gombocz értekezése azonban e mozgalom hazai történetének mindenkorra szép emléke marad. — A collegiumi éveket másodsor akkor szakította meg Gombocz, amikor 1903 őszétől 1904 őszéig Lipcsében, Párizsban, Uppsalában, Helsinkiben s Finnország más városaiban járt. Ennek az útjának közvetlen emléke kísérleti fonetikai tárgyú értekezése. MEYER A. ERNŐ részletesen foglalkozott az angol és az északnémet nyelv hangjainak abszolút időtartamával (l. Nyelvtudomány I, 69—72). Módszerével ő meg Gombocz kísérleti alapon együtt vizsgálták Gombocz magyar beszédének hangjait, s vizsgálódásuk eredményét az Uppsalában megjelent *Le Monde Oriental* 1907—1908. évi folyamában „Zur phonetik der ungarischen sprache” címen közölték. Gombocz az eredményeket „A magyar hangok időtartamáról” címen tömören összefoglalva magyarul is közölte (l. Nyelvtudomány 1909. II, 93—100; Akad. Ért. XIX, 496). A dolgozatnak vannak általános érvényű s vannak magyar szempontból fontos megállapításai. Általános érvényű megállapítása az, hogy a magyar magán- és mássalhangzók abszolút időtartamára nagyjában, fő vonásaiban ugyanaz jellemző, ami a többi addig, s hozzátehetem, azóta megvizsgált nyelvekre, így az angolra, a németre, az oroszra, a szerbre, a csehre stb. Ebből következik, hogy ez egyező eredmények csupán beszédfiziológiai s nem egyszersmind hangtörténeti szempontból lehetnek fontosak (l. Nyelvtudomány I, 71, II, 95). Magyar szempontból fontos megállapításai az értekezésnek a következők: 1. Az illabialis magánhangzókat magasabb nyelvállással képezzük, mint a megfelelő labialisokat. 2. Pillanatnyi hangjaink, a *p*, *t*, *k* explosivák nem olyan tiszta explosivák, mint az új-latin vagy a szláv nyelvek megfelelő explosivái, aspiráltaknak azonban még sem mondhatók. 3. A *ty*, *gy* praepalatalis explosivák, miként azt WICHMANN GYÖRGY is észrevette, nem egyszerű hangok, tehát nem egyszerűen palatalizált *t'* és *d'*, hanem mássalhangzó-diphthongusok, mert a szorosan vett explosivát (*t*, *d*) homorgán spirans követi, tehát *t'χ*, *d'j* (l. Nyelvtudomány II, 95—100).

E két megszakítást leszámítva Gombocz collegiumi évei 1914 júliusáig igen erőteljes és eredményes, a tudományt előbbre vivő, egyszersmind a Collegium tanítási terve szerint a tudományt átszarmasztató, tudományos kutatásra serkentő munkában teltek el. Gombocznak csakhamar külső elismerésekben is bő része volt. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak megalakulásakor 1904. október 22-től jegyzője, később titkára, majd alelnöke, Kolozsvárott eltöltött hat évet (1914. szeptember — 1920., ill. 1921. március 12.) leszámítva haláláig folyó-

iratának, a Magyar Nyelvnek egyik szerkesztője volt. 1905-ben választotta meg Akadémiánk levelező, 1922-ben rendes, 1933-ban igazgató taggá, s ugyanezen évben I. osztálya elnökévé. 1906-ban az általános fonétikából habilitálta a budapesti egyetem bölcsészettudományi kara, s mikor kedves tanárát, Becker F. Ágostot 1905-ben a bécsi egyetem elhódította tőlünk, s utána Bezard Lucien, Becker kiszemelt utóda az 1908—1909. tanév I. félévében távozott, a francia nyelv és irodalom tanszéke nyelvészeti részének helyettesítésével az 1908—1909. tanév II. és az 1908—1910. I. félévében a bölcsészettudományi kar Gombocz Zoltánt bízta meg. Egyedül rajta mult, hogy e tanszékre nem neveztetett ki. Gombocz nem akart elszakadni a magyar nyelvtudománytól, bár a román nyelvek, s különösen a francia nyelvtudomány legkedveltebb tárgyai közé tartozott a Collegiumban is. E tudomány köréből tartott az 1925-ben, majd 1926-ban a középiskolai tanárok részére rendezett továbbképző tanfolyamokon minden résztvevő tanár által megcsodált, rendkívül világosan rendszerezett előadásokat.

Eötvös-collegiumi tanári évei alatt kifejtett tudományos munkássága igen gazdag, egységes irányául azonban csak annyit lehet megjelölni, hogy nyelvtudományi. Ezen belül igen tágkörű, mert fonétikai, glottogonikus kérdések, általános nyelvtudományi alapelvek mellett Gomboczot a magyar, a finnugor-szamojéd, a török, az altaji nyelvészet minden problémája, lett legyen az hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani, mélységesen érdekelte. Ő is azon kevesek közé tartozott, akiknek egyikéről, az általa a legnagyobb tudósok sorába számított THOMSEN VILMOSról hetvenedik születése napja alkalmából ezt írta: „Csak keveseknek adatott az a kivételes tehetőség, hogy óriási területeket munkáljanak meg, s mégis mindenütt egyformán mélyen szántsanak“ (MNy. VIII, 5).

Gombocz egyetemi évei alatt készült dolgozataiból eddig kettőt emeltem ki; az egyik PAUL munkájának ismertetése, amelynek nyelvtudományi alapelvek, nyelvtörténeti módszertan volt a tárgya, a másik kísérleti fonétikai, amelyben ROUSSELOT abbénál végzett tanulmányáról számolt be. Ezeket a tanulmányait collegiumi tanársága alatt is odaadón folytatta. Kísérleti fonétikai tanulmányai közül a már említetten kívül kiemelem még a „Magyar palatogrammok“ című dolgozatát (NyK. XXXVIII, 193). Ebben Gombocz az addig ismert magyar palatogrammok helyébe, amelyek ideális szájpadrásba rajzolt, stilizált, asszimetrizált palatogrammok voltak, a saját maga kiejtése alapján felvett egyéni palatogrammokot közölt, amelyek nem olyan szabályosak, mint az idealizáltak, azonban szabálytalanságukban is meglepően állandók. Ez a relativ állandóság adja meg nemcsak a stomatoskopikus eljárásnak, mellyel készültek, tudományos értékét, hanem a palatogrammoknak be-

csét is. Az eredmények közt fontos megállapítás, hogy a széles és szűk ejtésű magánhangzók stomatoskopikus képei nem azonosak. A szűk ejtésűek a szájpadrást nagyobb felületen érintik.

A nyelvtudományi alapelvekkel való foglalkozásának folytonosságát „Nyelvtörténet és lélektan“ című értekezése jelzi, amely 1902-ben és 1903-ban jelent meg a Nyr. XXXI—XXXII. kötetében s a SIMONYI szerkesztette Nyelvészeti Füzetek 7. számaként különnyomatban is (1903. 64. l.). Az értekezés WUNDT VILMOS „Völkerpsychologie. Die Sprache“ (Leipzig, 1900; második kiadása 1904.) című két kötetes művének s a hozzáfűződő vitatkozó irodalomnak bíráló megjegyzésekkel és sok önálló példával kísért nagyszabású ismertetése. WUNDT műve — a bevezetést nem számítva — kilenc fejezetből áll: 1. A kifejező mozgások (Die Ausdrucksbewegungen). 2. A jelbeszéd (Die Geberdensprache). 3. A hangbeszéd, illetőleg a beszédhangok (Die Sprachlaute). 4. A hangváltozás (Der Lautwandel). 5. A szóképzés (Die Wortbildung). 6. A szófajok (Die Wortformen). 7. A mondatalkotás (Die Satzfügung). 8. A jelentésváltozás (Der Bedeutungswandel). 9. A nyelv eredete (Der Ursprung der Sprache). E kilenc fejezetből a nyelv eredetéről szóló kilencediket és a beszédhangok psycho-physikai fejlődéséről szóló harmadikat Gombocz teljesen mellőzte, a szóképzésről szóló ötödikből csak az összetételről, a mondatalkotásról szóló hetedik fejezetből, amely a mondattan alapkérdéseivel foglalkozik, csak a mondat meghatározásával foglalkozó rövid, de tartalmas rész ismertetésére szorítkozott.¹ — Ismeretes, hogy WUNDT a PAUL-féle nyelvélektani rendszer helyébe újat állított fel, mely a herbartistákétól általános felfogásban és elvekben különbözik (l. GOMBOCZ: Nyr. XXXI, 353). WUNDT azokat a lelki folyamatokat vizsgálja, amelyek az emberi társas élet fejlődésének s általános értékű szellemi termékek keletkezésének alapjául szolgálnak (GOMBOCZ: Nyr. XXXI, 354, MNy. XVI, 154, Társadalomtudomány I, 105). A társas együttlétnek és szellemi érintkezésnek termékei a nyelv, a mítosz és az erkölcs. Az a lélektani törvényszerűség, amellyel e szellemi termékek az egyéni akarattól függetlenül az emberi társas életben fejlődtek, WUNDT néplélektani, más és talán jobb magyar névvel társadalomlélektani vizsgálatainak a tárgya. Gombocz csak a nyelvre vonatkozó vizsgálati eredményeket ismertette, azonban későbbi kutatásaiból is, így „Az Árpádkori török személyneveink“ című értekezéséből világosan kitetszik (l. MNy. X, 245 és HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 372, 386), hogy jól ismerte WUNDTnak a mítosz és az erkölcs kifejlődéséről való gondolatait, rendszerét.

¹ Erre az ismertetésre BECKER F. AGOST buzdította. WUNDT művét KATONA LAJOS is ismertette irodalmunkban (NyK. XXXI, 349 [1901.]).

WUNDT lélektani művei Gombocz tudományos gondolkodására és fejlődésére mélységes hatással voltak. BUDENZ mondja a Magyar-Ugor Szótárban (383—8), hogy munka közben alkotta meg a finnugor (nála ugor) nyelvek elágazásáról való nézetét, elméletét. Gombocz is az Etymologiai Szótár munkálatai közben győződött meg arról, hogy bármennyi igazság van is WUNDTnak a nyelv eredetére vonatkozó lélektani fejtegetéseiben és így elméletében (l. erre GOMBOCZ: Nyelvtudomány I, 320), a PAUL-féle Urschöpfung, mely legszorosabb kapcsolatban van a HERDER—BERNHARDY—HUMBOLDT-féle felfogással (l. DELBRÜCK, Einleitung⁵ 28—9, 40, 43), még sem vehető el. A hangutánzó és hangfestő szavak a működni soha meg nem szűnő nyelvteremtő erő szülöttei, ebben a felfogásban keletkezett Gombocz két értekezése: „Állathivogatók és állatnevek“ (MNY. VII, 35—7) meg „Hangutánzás és nyelvtörténet“ (MNY. IX, 385—91). Nézetei tehát e ponton idő folyamán PAUL javára módosultak, általában azonban mindig WUNDT oldalán állt. Jól tudta, hogy WUNDT első sorban psychologus, bár a nyelvtudomány terén is széles körű ismeretekkel rendelkezett; de azt is érezte, azt is tudta, hogy a nyelvi változások értelmezésében a tömeglélektani jelleget WUNDT domborította ki első sorban (l. Nyr. XXXII, 264, MNY. XVI, 155). Minthogy pedig ezt az elvet az addigi individuális, egyéni tudatra támaszkodó lélektani értelmezésnél feltétlenül jobbnak tartotta, WUNDT rendszerének hiányait a nyelvtörténet gazdag anyagával igyekezett tökéletesíteni, javítani. Alapfelfogása volt, hogy „csak a mult ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének kulcsát“ (Nyelvtudomány II, 241). S ezen a nyelvtörténeti alapon WUNDT rendszerét különösen a jelentésváltozások osztályozása és a mondatban terén tökéletesítette több dolgozata: „Képzettársulás és jelentésváltozás“ (MNY. VII, 97; M. Filozófiai Társaság Közleményei XXXVII. és különyt); „Mi a mondatban?“ (MNY. XV, 1); „A magyar történeti nyelvtan vázlat. IV. Jelentéstan“ (1926. Tudományos Gyűjtemény 16. sz.). „Ha a magyar nyelvtudománynak újabb, különösen jelentéstani és mondatnani kérdésekkel foglalkozó termékeit végigtekintjük“, — írja Gombocz WUNDT halála alkalmából közölt megemlékezésében (MNY. XVI, 155) — „léptenyomon szemünk elé tárul az az áldásos hatás, amelyet WUNDT VILMOS néplelektana a mi nyelvtudományunkra gyakorolt“. Ezt az áldásos hatást nyelvtudományunk PETZ GEDEON egyetemi előadásai mellett GOMBOCZ műveinek, valamint Eötvös-collegiumi és később egyetemi tanítói munkásságának köszöni.

A collegiumi tanári évek gazdag tudományos munkásságából magasan kiemelkednek Gombocznak a finnugor, a szamojéd és az altaji nyelvek terén végzett tanulmányai, úgyszintén az e körbe vágó tudományos munkák ismertetései. „Az altaji nyelvek hangtörténetéhez“ című tanulmány (NyK.

XXXV, 241—82, KSz. XIII, 1) a török nyelvek, továbbá a mongol és a mandzsu nyelv szorosabb egybetartozásának kérdését vizsgálja azon egyező szavak alapján, amelyek a török nyelvek közül a csuvasban, továbbá a mongolban rotacizmust vagy lambacizmust mutatnak, vagy amelyekben altaji *d* vagy altaji *d*₁ hang jelentkezik. Megállapításai e nyelvek összetartozásának feltevését tudományos igazsággá emelték. A „Zur finnisch-ugrisch samojedischen lautgeschichte“ című (Festschrift Vilhelm Thomsen. 1912. és MNy. VIII, 132) értekezése kimutatja, hogy a szóeleji és szóbelsei finnugor *s* és finnugor *ś* a szamojéd nyelvekben, tehát az uráli ágban is elkülönül, s így az a megállapítás, melyet a finnugor nyelvtudomány a finnugor *s* hangokra vonatkozólag PAASONEN éles elméjének köszön (l. PAASONEN művének Gombocztól való ismertetését NyK. XXXV, 235), uráli előzményekre megy vissza. A finnugor nyelvekkel való beható foglalkozását több eredeti kisebb cikke mellett kiválóan tanúsítják azok az ismertetései, amelyek az e tárgykörből megjelent dolgozatokról készültek, s amelyek közül különösen kettőt emelek ki. Az egyik SZILASI MÓRIC „Adalékok a finn-ugor palatális mássalhangzók történetéhez“ című akadémiai értekezésének bírálata (l. NyK. XXXIV, 458), a másik, amely Gombocz tudományos fejlődésére is fontos, GAUTHIOT R. francia nyelvtudós „La phrase nominale en finno-ougrien“ című értekezésének ismertetése, melynek végkövetkeztetése: A finnugor ősnyelvben a nominalis mondat használata a mainál sokkal tágabb körre terjedt ki (MNy. V, 133). GAUTHIOT-nak ezt a megállapítását csak azzal egészítem ki, hogy már előbb BUDENZ is, aki először azt hitte, hogy a finnugor alapnyelvben az ige és a névszó külön velt, későbbben úgy találta, hogy a finnugor alapnyelvben nagyobb számmal még külön nem vált az ige- és a névszó-értékű szótő (MUSz. IX, 7; nem helyesen GOMBOCZ: NyK. XLV, 3).

Az altaji nyelvek körében azonban a török nyelvek különösen is lekötötték Gombocz érdeklődését. Csak mint különös véletlent említem, hogy szakvizsgálatán SIMONYI-tól ezt a tételt kapta zárthelyi dolgozatul: „A magyar nyelv őcsuvas elemei“. A vizsgálati jegyzőkönyv szerint a feladatot kitűnő eredményre oldotta meg. S a magyar nyelv „őcsuvas“ elemeinek vizsgálata tudományos munkásságában collegiumi és egyetemi tanári éveit alatt a legfontosabb, a legelső helyet foglalja el. Talán e tárgykörben írt munkáival aratta fényes elméje legnagyobb diadalait.

Hogy a magyar nyelv szókészletében jelentkeznek olyan szavak is, amelyek a csuvas, mások, amelyek a mongol nyelv szavai közt is megvannak, azt tudományosságunk PRAY GYÖRGY-től tudta meg először. BUDENZ azonban az első, aki kimondta, hogy ezek jövevényszavak, s hogy a magyar nyelv ó-török jövevényszavai sajátos hangalakjuk miatt, csak a mai csuvas

előzjéből, az ó-csuvasból származhatnak. A kérdést MUNKÁCSI BERNÁT fejtette tovább, s ő többször felhívta a kutatók figyelmét a bolgár-török kapcsolat fontosságára. Ilyen előzmények után fogott hozzá GOMBOCZ honfoglalás előtti török jövevényszavaink kidolgozásához. Maga mondja, hogy célja volt az addig „összegyült gazdag, de nagyon különböző értékű etimológiai anyagból az elfogadható egyeztetések kiválasztása, a forgalomba került, nem egyszer helytelen nyelvi adatok megrostálása, helyesbítése, különösen pedig a jövevényszavaknak részletes hangtani vizsgálatából nyerhető tanulságoknak a magyar és a török hangtörténet számára való értékesítése“ (vö. egyetemi előadásait, így: Magyar szókészlet I. rész. Bp., 1930. 15; l. NÉMETH Gy.: HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 366). Művének első kidolgozása „Régi török jövevényszavaink“ címen 1907-ben a MNy. III. kötetében s innen különnyomatban a MNyTK. 7. számaként 1908-ban „Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink“ címen jelent meg. — Művét tovább tökéletesítette, s öt év múlva, 1912-ben — bővítve az átvételek történeti feltételeinek ismertetésével — a Finnugor Társaság Toimituksia sorozatának XXX. köteteként „Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache“ címen kiadta.

Nem hiszem, hogy tévednék, amikor azt állítom, hogy Gombocz előtt munkája kidolgozásában THOMSEN „Den gotiske sprogklassens indflydelse paa den finske“ (1869.) című munkája lebegett, amely SIEVERS EDUÁRD fordításában 1870-ben németül is megjelent „Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen“ címen. A finn és a lapp nyelv régi germán jövevényszavai ugyanolyan fontossággal bírnak egyrészt a finn és lapp, másrészt a germán nyelvtörténetre nézve, amilyen jelentőségük van a magyar nyelv honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavainak egyrészt a magyar, másrészt a török nyelvtörténetre nézve. Csak a neveket és nyelveket kell felcserélnünk, s ugyanazt írhatjuk Gombocz művéről, amit ő írt THOMSEN hetvenedik születése napja alkalmából THOMSEN idézett művéről: „Nem Thomsen vette először észre, hogy a finn és a lapp nyelvben régi germán jövevényszavak vannak; nem is az volt e munka jelentősége, hogy néhány száz finn és lapp szó eredetét kimutatta, hanem az, hogy e kérdést módszeresen feldolgozva, a jövevényszavakból vonható tanulságokat a germán és a finn hangtörténet számára értékesítette. Új forrást nyitott a germán nyelvtörténet számára, bebizonyítván, hogy a finnség germán jövevényszavainak legrégebb rétege olyan germán nyelvből való, amelynek emlékét írott források nem őrizték meg. Másrészt, mivel az átvett germán szavak hangalakja aránylag pontosan megállapítható, biztos kalauzt adott a finn nyelvészek kezébe az ősfinn hangváltások chronológiájának megállapításában“ (MNy. VIII, 2).

Mint említettem, a nevek és nyelvek felcserélésével ugyanezt írhatjuk Gombocz klasszikusnak mondható munkájáról, mert főeredményei elvszerűségükben is azonosak. A mű főbb eredményei ugyanis a következők: 1. Régi török jövevényszavaink forrása egy olyan — ma már kihalt — bolgár-török nyelvjárás volt, amelynek mássalhangzó- és magánhangzórendszere — néhány csuvasos sajáttságot nem számítva — ős-török fokon állott (MNy. V, 394, VIII, 100, Nyr. XLI, 68 stb.). — 2. A magyar nyelvbe került honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavak a törökségnek a legrégebbi török nyelvemlékekkel egykorú emlékei, s ezért a török nyelvtörténet szempontjából elsőrendű emlékek. — 3. Elsőrendű emlékek e honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavak az ős-magyar nyelv szempontjából is, mert legrégebbi írott emlékeinket legalább harmadfélszázaddal, esetleg többel is megelőzik (MNy. VIII, 98). Magyar hangtörténeti értékük tehát rendkívül jelentékeny. — 4. Az a műveltségi állapot, amely a magyarba került bolgár-török jövevényszavakból kiolvasható, azt mutatja, hogy egy s más tekintetben, így a szellemi élet, a földművelés, az ipar és az állattenyésztés terén a bolgár-törökök a magyarságnál magasabb fokon állottak.

Az a hatás, amelyet Gombocz magyar s az 1912-ben megjelent javított és bővített német nyelvű műve tudományunkra gyakorolt, óriási volt. Nem ismerek újabbkori tudományos irodalmunk egyetlen ágában sem munkát, amely a további kutatásra olyan termékenyítő hatással lett volna, mint Gombocz bolgár-török jövevényszavainkról írott munkája. S e munkájával kapcsolatban mind több és több, a magyar és a török érintkezésekre vonatkozó, megfejtésre váró feladat vetődött elébe. A problémák nemcsak hangtörténetiek voltak, hanem más természetűek is, így etnológiaiak, műveltségtörténetiek, szellemtörténetiek is. E helyütt csak hármat emelek ki közülök. Az egyik, amely a nyelvünkben egykor megvolt, részben helyeinkben máig fennmaradt török eredetű személyneveinkre, a másik a magyar őshazára és nemzeti hagyományra, a harmadik a hun-magyar mondai kapcsolatokra vonatkozik. „Árpád-kori török személyneveink“ című értekezése (MNy. X., XI. és különnyomatban a M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 16. számaként) a nyelvünkbeli kimutatható török eredetű személyneveknek nyelvi s — ami ennél fontosabb — a török névadás lélektana szempontjából való magyarázatát nyújtja. Kimutatja, hogy e személynevek milyen ősi török népszokásokban, babonákban vagy vallásos képzetekben lelik magyarázatukat (MNy. X, 242; vö. NÉMETH Gy.: HÓMAN, A magyar történetírás új útjai 369). „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány“ (NyK. XLV—XLVI), továbbá „A bolgár-kérdés és a magyar hunmonda“ (MNy. XVII, 15) azt a szellemiséget vizsgálja, amely e hagyó-

mányokból honfoglaláselőtti rész. Ezekre a művekre s a velük kapcsolatos más kérdésekre még visszatérek.

Collegiumi rendes s egyetemi magántanári éveiben kezdte el a magyar etimológiai szótárt. A Magyar Tudományos Akadémia 1904-ben, akkori főtitkára, HEINRICH GUSZTÁV kezdeményezésére a következő pályatételt tűzte ki: „Kívántatik próbadolgozat a magyar etimológiai szótárból. A dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az *A* betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat az eddig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása“ (I. Akadémiai Értesítő 1904. XV, 244). A pályatétellel két mű érkezett. Közülök az nyerte el a díjat s kapta kidolgozásra a megbízást, amelynek ez volt a jeligeje:

„... Tout puissant! tel est le mot...
car le mot, c'est le Verbe, et le Verbe, c'est le Dieu!
V. Hugo.“

A jeligét viselő levélből kitűnt, hogy a próbadolgozatot Gombocz Zoltán és én készítettük, s így mi nyertük el a megbízást (I. Akadémiai Értesítő 1906. XVII.).

Az első füzet a Magyar Etymologiai Szótárból 1914-ben jelent meg, s most van megjelenőben a 12. füzet. Magáról a műről csak annyit írhatok, hogy eddig megjelent részében nincsen egyetlen cikk, amely ne kettőnk közös munkája lenne. Rendesem én dolgoztam ki a cikkeket, s Gombocz gondos keze, erős, fegyelmezett ítélőképessége vagy helybenhagyta, vagy átírta s aztán újból hozzám került a kézirat, átolvastam, nyomdába adtam.

1914. július 1-én Gombocz Zoltánt a kolozsvári egyetemre „az urál-altaji összehasonlító nyelvészet“ nyilvános rendes tanárává nevezték ki, s ezzel az a kötelék, mely őt mint tanárt az ifjú Collegiumhoz tizennégy éven át fűzte, egy időre megszakadt. A tizennégy év alatt a Collegium növendékei közül — sokan Gombocz tanítványai — egész sereg kiváló szakképzettségű ifjú került ki, köztük nem egy, aki tudományosságunk büszkesége lett vagy büszkesége ma is. A Collegiumnak e mindenki által elismert nagy eredményeiben egyik főrésze volt Gombocz kiváló tudományos képzettségének, szakadatlan búvárkodó munkásságának, fényes tanítói egyéniségének.

1914—1915-től 1920—1921-ig Gombocz a kolozsvári egyetemen az urál-altaji összehasonlító nyelvészet rendes s Zolnai Gyulának 1918—1919-ben a pozsonyi (illetőleg pécsi) egyetemre való távozásakor a magyar nyelvtudomány helyettes tanára. Ha egyetemi előadásai címeit összevetjük 1915—1920 közt megjelent dolgozataival, akkor látjuk, hogy Gombocz folytatta azokat a tanulmányait, amelyeknek nagyjelentőségű gyümölcseiről bolgár-török jövevényszavainkról s Árpád-kori személyeinkről szóló dolgozatai kapcsán már szóltam. „Adalékok a török

nyelvtanhoz. Megjegyzések Németh Gyula nyelvтанához“ (NyK. XLIV, 407), „A pannoniai avarok nyelvéről“ (MNY. XII, 97), „A besenyő népnévről“ (MNY. XII, 281 és Turán 1918: 209), „Török nyelvemlékek“ (NyK. XLV, 117): mindezen dolgozatai azt bizonyítják, hogy azt, ami előadásában a saját kutatásainak eredménye, nyomtatásban is közölte. Legnagyobb terjedelmű s eredményeit tekintve is a legfontosabb ekkor írt értekezése „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány“. Az értekezés, amelyet 1918. április 8-án az Akadémia Kőrösi Csoma emlékezetének szentelt ülésén olvasott fel, három részben jelent meg, az első 1918-ban, az utolsó 1923-ban (NyK. XLV, 129, XLVI, 1, 168). A tanulmány nem azt vizsgálja, hogy „hol volt vagy hol lehetett a finnugorok s velük együtt a magyarok őshazája, hanem azt, hol volt az őshaza a magyarság hite szerint“; vizsgálja tehát „az őshazára vonatkozó nemzeti hagyomány fejlődését, alakulását, s a hagyomány forrásait“ (NyK. XLV, 129). A rendkívül nagy „apparatus criticus“-szal készült értekezés a nemzeti hagyomány egyik-másik eleméről nagyon valószínűnek tartja, hogy azt e nemzeti hagyomány őrizte meg. Így az *Etelköz* névben levő *Etel* < *Etül* folyónévről, amely eredetileg a Volga, később a Don neve, azt tartja Gombocz, hogy nevét a népi hagyomány, a mondák őrizhették meg (NyK. XLV, 183, 184).

Pár évvel később a nemzeti hagyomány kiterjedtebb voltában csak erősödött Gombocz hite. 1920-ban jelentek meg „Bolgárok és magyarok“ (Új Magyar Szemle II, 176), 1921-ben „A bolgár-kérdés és a magyar hunmonda“ (MNY. XVII, 15) és „Hunok és magyarok“ (Új Nemzedék napilap) című értekezései, amelyek állításomat világosan bizonyítják. Az egyik helyen Gombocz ezt írja: „... régibb felfogásomtól eltérőleg, mindinkább meggyőződésemmé válik, hogy az a mélyreható nyelvi, műveltségi és ethnikai hatás, amelyet a bolgárság az ugor-magyarságra gyakorolt, alig érthető másképp, mintha feltesszük, hogy egy uralkodó bolgár-török réteg volt a magyarság igazi megszervezője, amely persze csakhamar... beolvadt a magyarságba... Ez a bolgár uralkodóosztály hozta magával s tette nemzeti hagyománnyá is a hunokkal való rokonságnak, a hun-magyar azonosságnak a hitét, ez hozta magával a keletre menekülő hun királyfinak s Attila pannoniai birodalmának halovány emlékét... A honfoglalás után a készen hozott keretbe a Pannóniához kötött keleti gót-gepida hun-monda egyes motívumai természetszerűleg illeszkedhettek bele“ (MNY. XVII, 21, Új Nemzedék 1921.).

Gombocznak e nagy körültekintéssel, hosszú évek kutatásai alapján leszűródött megállapításait történészeink, etnológusaink, irodalom- és szellemtörténeti tudósaink elfogadták, s ma ezeket úgyszólván végleg megoldott kérdéseknek tekintjük (l. NÉMETH GY.: HÓMAN, A m. tört. új útjai 390).

Az 1919—1920. tanévben Gombocz Zoltán is kénytelen volt egyetemével menekülni. A kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem először Budapesten talált ideiglenes, majd 1922-ben Szegeden — bár hosszantartó, de hisszük, hogy mégis csak ideiglenes otthont. Közben a budapesti egyetemen Gombocz további tanári működése szempontjából lényeges változások történtek. 1919. november 22-én meghalt Simonyi Zsigmond (szül. 1853.), a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány s 1920. augusztus 24-én Asbóth Oszkár (szül. 1852.), ugyanazon egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára. Simonyi tanszékét 1919—1920-ban és 1920—1921-ben ketten, Gombocz és én, — aki akkor az Országos Széchenyi Könyvtár tisztviselője voltam, — helyettesítettük. A magyar tanszék betöltésére kiküldött bizottság előadónak Szinnyi Józsefet, a finnugor nyelvtudomány tanárát kérte fel. Szinnyi engem kérdezett meg, hogy ha a magyar nyelvtudományi tanszékre az egyetem meghív, elfogadom-e. Én, megköszönve a nagy kitüntetést, magam helyett Gomboczot ajánlottam. Több okom volt erre, de valamennyi közt kettő volt előttem különösen fontos. Egyik okom az volt, hogy az etimológiai szótáron jobban dolgozhatunk, ha Gombocznak nem kell elmennie a kolozsvári egyetemmel, amely akkor készült arra, hogy Szegedre távozzék. Másik okom az volt, hogy féltettem Asbóth tanszékét. Az akkori zűrzaváros időkben akadtak nagyérdemű férfiak, akik azt vallották, — s ők sok tekintetben az akkori közhangulat szószólói voltak, — hogy azért is osztották fel hazánkat, mert nem volt az egyetemen a tót nyelvnek tanára. Én félttem attól, hogy Asbóth tanszéke tudomány nélkül való ember kezébe kerül. Ma, tizenhat esztendőnek a távolából is azt látom, hogy jól tettem, amit tettem.

Gombocz Zoltánt 1921. március 12-én a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány, engem meg 1921. június 27-én a szláv filológia tanárává kineveztek. Gombocz kinevezésekor külön is megköszönte az ügyben tanúsított magatartásomat, s hangoztatta, hogy e tanszék engem illetett volna.

Mint minden lelkiismeretes egyetemi tanárt, Gomboczot is az előadásaira készülés évekre rendkívül, úgyszólván teljesen lekötötte. Amit a budapesti egyetemen, mint az általános fonetika magántanára, s a kolozsvári egyetemen, mint az uráلتaji nyelvtudomány tanára előadott, abból magyar nyelvtudományi tanszéke ellátásában csak igen kis részt ismételtetett, tökéletesíthetett. Fő kollégiumát, történeti magyar nyelvtanát, melyből addig semmit sem adott elő, mégis csak ki kellett dolgoznia. Az volt a meggyőződése, s ezt a meggyőződését valóra is váltotta, hogy kötelessége négy éven, tehát nyolc féleven át, ameddig rendes körülmények közt egy-egy hallgató tanulmányi ideje tart, a magyar nyelvtudományt a maga egészében előadni. Hogy hogyan képzelte ezt az egészet, azt

az 1921—1922. tanév első felétől, kinevezésétől az 1934—1935. tanév második feléig, haláláig kiadott egyetemi tanrendekből szépen össze lehet állítani.¹ Gombocz budapesti egyetemi előadásait a következőkép csoportosíthatjuk: Gerince összes nyelvtudományi előadásainak a magyar történeti nyelvtan, melyet a következő részekre osztott: I. rész: Nyelvtörténeti módszertan (először 1923-ban). E kollégiumában az általános nyelvtudomány elveit s a finnugor és magyar nyelv tényeire való alkalmazását adta elő. II. rész: Hangtan: a) Magyar fonétika; b) Hangtörténet. III. rész: Alaktan. IV. rész: Jelentéstan (vö. Tudományos Gyűjtemény 16. sz.: A magyar történeti nyelvtan vázлата. IV. Jelentéstan. Pécs, Danubia, 1926.). V. rész: Mondattan. — Ezt a főrészt kiegészítette a következőkkel: 1. Általános fonétika. 2. A magyar szókészlet kölcsönzött része (vö. Magyar szókészlet. I. rész: Honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavaink. Egyetemi jegyzet 1930-ból). 3. A magyar nyelvtörténet írott forrásai: nyelvemlékeink. 4. A magyar nyelvtudomány története. 5. A nyelvhelyességről. — Ezek mellett a rendes kollégiumai mellett szükségesnek tartott különleges kollégiumokat is. Ilyenek voltak: 1. Finnugorok és indogermánok. 2. Finnugorok és törökök (így is: Törökök és magyarok). 3. A magyar őshaza és a nyelvtudomány. — Szemináriumi gyakorlatait két részre osztotta: 1. első és második éveknek, ahol nyelvemlékeket olvastatott, szótárakat s más segédkönyveket ismertetett; 2. a harmad- és negyedévesek közül azokkal, akik a magyar nyelvtudomány iránt mélyebben érdeklődtek s esetleg szigorlatozni is akartak, mint az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet tagjaival gyakorlatokat tartott, és ezeken beszélt meg kivel-kivel doktori értekezését, ezeken mutatta be neki ki-ki kész dolgozatát.

Ha mármost végig tekintünk Gombocznak 1921—1935 közt megjelent dolgozatain, alig van köztük olyan, amely ne a fentemlített egyetemi előadásai körébe tartoznék. Itt is azt látom, hogy amit Gombocz előadásából mint új eredményt megállapított, igyekezett azt nyomtatásban is közölni.

A hangtan körébe tartoznak következő dolgozatai:

1. „Fonetikai magyar műszók“ (MNY. XVII, 111) című javaslatja ékes bizonyossága kitűnő nyelvérzékének. Gombocz nemcsak a fonetikában, hanem nyelvtudományunk más részében is több kiválóan sikerült s ma is használt műszót alkotott, puristának azonban mégsem mondható.

2. „Fonetikai kérdések“ című értekezésében HORGER ANTAL „Általános fonetika különös tekintettel a magyar nyelvre“ (Bp., 1929.) című művének ismertetése kapcsán egyfelől a nyelvtudomány, másfelől a fonetika sajátos problémakörét írja körül pontosan. A nyelvtudomány tárgya a nyelv, a tudatunkban élő

¹ Gombocz egyetemi előadásainak jegyzékét l. az értekezés után.

emlékképrendszer, a fonétikáé meg a beszéd, vagyis az az egyéni cselekvés, mely a nyelvi jeleket gondolataink közlésére szándékosan és tudatosan felhasználja. Több más elvi kérdést is fejteget s kilátásba helyezi, hová „megjelenendő Magyar Fonétikájában gondolatait bővebben kifejti“ (MNy. XXV, 337).

3—4. „Geschichte der ungarischen *a*-Laute“ (Ungarische Jahrbücher VIII, 269) és „A magyar illabiális *a* történetéhez“ (Klebensberg-Emlékkönyv 155) értekezéseiben azt vizsgálja, milyen változásokon ment át az ősz-magyar *a*. Kimutatja, hogy vagy *á*-vá lett (vö. *szám, rák*) vagy *o*-vá s ebből a XVI. század folyamán *á*-vá fejlődött (vö. *áhszin > ochszun > ásszony*), esetleg nagy ritkán megmaradt *o*-nak (*Ost-fi*). Külön vizsgálja azokat az eseteket, amelyekben a mai nyelvben *á—á*, a régi nyelvben *á—á* típusú a szó. E ponton. SZINNYEI megállapításait kiegészítve két főszabályt állít fel: A) Ha a X—XI. században egy szláv *o—á* típusú szó került át, az nyelvünkben beleilleszkedett a *hálál, hálás* típusú szavak közé. E szavakban a képzetlen vagy nem *a*-t tartalmazó képzett alakban a tőszótagban *o* volt (vö. *holz 'halsz', de hálál; holos 'halas', de hálász; mulhot, de hátár* stb.). Az *á—á* típusban Gombocz szerint asszociatív hangváltozás: regresszív magánhangzóhasonulás történt. Az *á—á* típusú szavakban magánhangzóhasontalanulás is történhetett (vö. *Hernád, Eszlár* stb.). B) Ha a X—XI. században az átadó nyelvben *á—á* \sim *á—á* típusú volt a szó, akkor az vagy *á—á* (*a*) vagy *o—á* (*á*) típusúvá lett, mely utóbbiból *á—á* \sim *á—á*-ra vált (vö. *árpá > árpá, Ábá > Obá > Ábá; Ábád > Obád > Ábád* stb.). Ezt a feltűnő jelenséget mai napig sem tudjuk magyarázni. — Csak megjegyzem, hogy az *a* hangokról Gombocz 1909-ben is írt. „A magyar *a*-hangok történetéhez“ (NyK. XXXIX, 229) című dolgozatában megkísérli kimutatni, hogy eredeti szavaink tőszótagbeli mai *a* hangja milyen finnugor alaphangokra megy vissza. A dolgozat mint gondos egybeállítás ma is becses, bár a benne levő fokváltozásos magyarázatok ma már elavultak.

5. „Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois“ (Revue des Études Hongroises 1928. No. 1. 1—6) a ősz-török szókezdő *j*-szavak magyarba átkerült megfelelőseit vizsgálja.

Az alaktan körébe tartoznak következő dolgozatai:

1. „A tővégi magánhangzók kérdéséhez“ (MNy. XXIII, 119). E dolgozatban azt vizsgálja, mi felel meg az Árpád-korban annak a mai kettősségnek, mely szerint a névszótövek egy része bizonyos ragok, jelek és képzők előtt nyílt magánhangzóra (vö. *háza-k, keze-k*), míg más része ugyanezen ragok, jelek és képzők előtt zártabb középső nyelvtörzsi magánhangzóra (vö. *szalago-k, szēmē-k, őső-k*) végződik. Kimutatja, hogy a mai kettősség nagy szabályossággal végig vonul az egész nyelvtörténeten, mert a mai *a, e*-nek régi *o* \sim *e*, a mai *o* \sim *é*,

ő-nek régi $i > u$, $i > ü$ felel meg. Az ős-magyarban néhány ősi rag, jel és képző előtti tövéghangzó csak a legalacsonyabb és a legmagasabb nyelvallású magánhangzó lehetett. Ez értekezésében Gombocz a *Várad* és a *Szilád*, *Nyárad* szavak $\grave{a}:\acute{a}$ -ját $-\acute{a}d$ -ból eredezteti: $-\acute{a}d$ -ból egyrészt $-\acute{a}d$, másrészt $-\acute{o}d > -\acute{a}d$ lett. E megállapítás más idevonatkozó hangtörténeti megállapításaiival a legszebb összhangban van (vö. *szakadát* stb.).

2. „A v -tövű névszók történetéhez“ (MNY. XVIII, 202) kimutatja, hogy a *kő* : *követ*, *ló* : *lovat* és a *hő* : *heves*, *tó* : *tarvat*-féle kettősség ős-magyar előzményekre megy vissza. A *ló*, *kő* szavak ős-magyar *luu*, *kiü*-re, a *tó*, *hő*-félék meg *tuu*, *heü*-re mennek vissza.

3. „Über die ungarischen reflexiven Verben“ (SUS. Toimituksia LXVII, 115) dolgozatában bizonyítja, hogy a finnugor $-v$ visszaható képző csak a *fek*-: *fekv-ő* \sim *feküv*-, *al*-: *alv-ó* \sim *aluv*-féle igékben és az $-\acute{u}l$ -, $-\acute{ü}l$ -, $-\acute{d}ül$ -, $-\acute{d}ül$ -félékben ($< -\acute{o}l$ -, $-\acute{o}l$ -, $-\acute{d}öl$ -, $-\acute{d}öl$ $< -\acute{o}u$ - l -, $-\acute{e}ü$ - l -, $-\acute{d}ou$ - l -, $-\acute{de}ü$ - l) van meg. Az $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}zik$ -, $-\acute{o}zik$ képzősökben és a *tör*ik, *töret*ik-félékben sohasem volt v elem. Ezekben az $-ik$ személyrag (3. személyű névmás $i +$ nyomósító $-k$ elem) a tulajdonképeni visszaható képző. Az $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}zik$ -, $-\acute{o}zik$ előbbi $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}dik$ -, $-\acute{o}zik$ -, $-\acute{o}zik$ -ből fejlődött az $-\acute{u}l$ -, $-\acute{ü}l$ -, $-\acute{d}ül$ -, $-\acute{d}ül$ képzősök hatása alatt akkor, amikor ezek még $-\acute{o}l$ -, $-\acute{o}l$ -, $-\acute{d}öl$ -, $-\acute{d}öl$ hangalakúak voltak.

4. „Egy ismeretlen képző“ (NyK. XLV, 1) című értekezésében a denominalis $-ly$ (l , j) képzőre s bokraira ($-\acute{o}ly$ -, $-\acute{e}ly$ -, $-\acute{a}ly$ -, $-\acute{e}ly$ -, $-\acute{l}ya$ -, $-\acute{l}ye$ -, $-\acute{l}a$ $-\acute{l}e$ -, $-\acute{j}a$ -, $-\acute{j}e$ -, $-\acute{á}ly$ -, $-\acute{é}ly$ -, $-\acute{ál}$ -, $-\acute{él}$) gyűjti össze a mai, a népi és a régi nyelvből az adatokat, s kimutatja, hogy e képzővel igen sok szó alakult. — Itt említem meg kis jegyzetét a $-\acute{m}ár$ -, $-\acute{m}ér$ képzőről, vö. *szülemér*, *alamár*, *csalmár*, *elemér* (I. MNY. IX, 143).

5. „A $-\acute{s}ág$ -, $-\acute{s}ég$ képző eredete“ (Berzeviczy-Emlékkönyv 39—41) című dolgozatában kimutatja, hogy e képző egy rég kihalt s nyelvtörténeti adatból nem idézhető *ségü* $>$ *ség* 'árnyéklélek' jelentésű szó mása, amelynek finnugor **šes* a megfelelője, a rokon nyelvekben meg a következő alakokban van meg: f. *huu* 'gast, spöke; válnad'; *huunpurema* 'kleine Flecke in der Haut, die sich besonders nach dem Tode eines nahen Verwandten zeigen sollen' | md. *tšov*, vö. *tšov*atša 'die Seele' | zürj. *šön* 'Schatten (von Verstorbenen)' | osztj. *tönz*, *lünk*-, *jünk*-'die irdischen Götter, die Schutzgeister des Hauses, des Dorfes; Geist, Seele eines verstorbenen Holden' | vog. *tow*, *towi* 'lélek'.

6. „Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen“ (Ungarische Jahrbücher X, 1; MNY. XXVII, 142) című értekezésében az alanyi és a tárgyi igeragozás kifejlődésének rendszerét vizsgálja, s azt fejt ki, hogy a két igeragozás eredetében nem annyira alakotani megkülönböztetéssel, mint inkább másodlagos jelentésdifferenciálódásokkal keletkezett. Az igeragok közt vannak névszói (pl. *vagyon*, *lészen*), igenévi (pl.

várt, kért), módtői (pl. várj, kérj), származékigei (pl. vársz, kérsz), igetői (pl. vár, kér), igető + többes jel (pl. várok, kérek) stb. eredetűek, de vannak alaktani igazi igei alakok (verbum finitum) is. Gombocz sok jeles értekezése közt ezt a fényes eredményekben gazdag, terjedelemben azonban mindössze 15 lapra terjedő dolgozatot tartom egyik legszebb, legjobb s hozzáteszem, mindenha maradandó megállapításokat tartalmazó értekezésének. Tudásának gazdagsága, rendszerező elméjének fényessége jellemzi azt.

Kiegészítő és különleges kollégiumaival kapcsolatosak következő dolgozatai:

1. „Osseten-Spuren in Ungarn.“ (Streitberg-Festschrift. 1924. 105; ugyanez franciául: Ossètes et Iazyges: Revue des Études Hongroises 1925. III, 5.) A mi jászaink régi s részben ma is használt családnevei közül többről kimutatja, hogy a jászok egykori saját, tehát iráni nyelvéből valók. A ma élő iráni nyelvek közül a jász nyelv az oszét nyelvvel volt azonos. Ezzel kapcsolatban az *Észlár, Oszlár* helyneveinkről bebizonyítja, hogy török nyelven e helynevek azt jelentik: 'Jászok', tehát első telepeseik, névadóik eltörökösödött jászok voltak.

2. „Életföldrajz és a magyar őshaza“ (Termtud. Közlöny 1925. LVII, 369) dolgozata tájékoztatja az olvasót azokról a kutatásokról, amely a finnugorok és a belőlük kiszakadt ugorok, illetőleg magyarok őshazájára vagy őshazáira vonatkoznak. A kérdésre az egyező állat- és növényföldrajzi nevek alapján adja meg a feleletet.

3. „A nyelvhelyesség és nyelvtudomány“ (MNY. XXVII, 1, 1931-ből) című elnöki megnyitójában vázolja a különféle nyelvhelyességi elméleteket s azt fejtegeti, hogy a nyelvhelyesség a nyelvtudományt csak általános nyelvi vonatkozásaiban érdekli. A diachronikus, tehát történeti nyelvszemlélet alapján nincsen nyelvi helyesség vagy helytelenség, a synchronikus, tehát az egyidejűség alapján álló nyelvszemlélet szempontjából meg a nyelvhelyesség nyelvészeti problémája. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásaival megegyezik, helytelen, ami vele ellentétben áll. Nincs egyetemes norma, a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye. Irodalmi nyelvhelyességről azonban mégis lehet beszélni, ez azonban nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai probléma.

Legutoljára hagytam Gombocz azon dolgozatait, amelyek a nyelvtudomány alapelveire, módszertanára és a mondattanra, vagyis az ő magyar történeti nyelvtanának első és ötödik részére vonatkoznak.

Ezek között a dolgozatok között WUNDT hatása alatt állnak a következők:

1. „Az analitikus mondatmeghatározás történetéhez“ (MNY. XVIII, 119). Ebben ZOLNAI GYULA egy megjegyzése kapcsán —

kimutatja, hogy WUNDT mondatmeghatározásának csírái megvannak már HEYSE K. W.-nek 1856-ban megjelent művében.

2. „Nyelvtörténet, lélektan, társadalomlélektan“ (Társadalomtudomány I, 97, 1925-ből).

3. „Változás és törvény a nyelvtudományban (i. h. 194).

A többi e körbe tartozó tanulmány — Mi a mondatant? — kivéve — már DE SAUSSURE FERDINÁND hatása alatt készült. SAUSSURE műve ismertetésében Gombocz azt emeli ki (I. MNy. XX, 144, XXIII, 3, XXV, 332), hogy ő az első, aki éles határvonalat vont a nyelv és a beszéd közt. A hangsúly természetesen itt az „éles határvonalon“ van, mert hiszen Gombocz is megemlíti, hogy HUMBOLDT óta tudjuk, hogy más a nyelv s más a beszéd (MNy. XXIII, 3). Legyen szabad itt e fényes nevek közt a legnagyobb szerénységgel megemlítenem, hogy egy előadásomban, amelyet éppen Gomboczal kapcsolatban az igék és névszók átvételéről még a háború előtt Társaságunkban tartottam, a nyelvet a beszéléssel, a beszéddel szemben szóraktárnak neveztem. Úgy láttam ugyanis, hogy az átvételkor a virtuális képzetsorban, jelen esetben az átadó nyelvben, az ember tudatában a névszóknál a nominativus, az igéknél az infinitivus játssza a vezetőszerepet (I. erre GOMBocz: MNy. XXIII, 5 is). SAUSSURE fogalmazását követve Gombocz a nyelvről a beszéddel, tehát tevékenységgel szemben körülbelül ugyanazt írja: „A nyelv beszédképzetek, jelek rendszere, amely az egy nyelvközösséghez tartozó egyének tudatában azonos vagy majdnem azonos alakban van elraktározva“ (MNy. XX, 142).

Gombocz szerint az, ahogy SAUSSURE meghatározza és egymással szembeállítja a nyelvet és a beszédet, meglepő fényt derít a nyelvtudományi módszertan nem egy homályos pontjára, s voltaképpen magában foglalja a funkcionális nyelvszemlélet csíráit (MNy. XXX, 2). Az a rövid és világos elnöki megnyitó, amelynek „Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan“ a címe (I. MNy. XXIII, 1), teljesen SAUSSURE-hatás alatt áll. A synchronikus és a diachronikus nyelvszemléletnek — magyar példákon való — kitűnő szembeállítása világosan bizonyítja a kettőnek egymásra utaltságát, s azt, hogy kitűnő leíró magyar nyelvtant csak az képes írni, aki a magyar nyelvtörténet és nyelvhasználat problémáinak egész szövevényével tisztában van (MNy. XXIII, 2).

SAUSSURE-ből indul ki az a széles és mély távlatú elnöki megnyitó is, melynek „Funkcionális nyelvszemlélet“ a címe, s melyet szerzője Társaságunk 1934. évi közgyűlésén tartott. Előadja benne, hogy a nyelvi tények értelmezésére való törekvése az utóbbi tizenöt esztendőben figyelmét egyre fokozódó mértékben a funkciófogalom fontosságára terelte, mindenekelőtt a jelentésstanban és a syntaxisban, s hogy ezek a megfigyelései lassan-lassan az egész nyelvi életet átfogó rendszerhez, a nyelvi

élet olyan felfogásához vezették, amelyet funkcionális nyelvszemléletnek nevez. Megvallom, hogy sok újat nyújtó fejtegetéseinek mélységes jelentőségét inkább csak sejtem, mint világosan értem. E sejtésemben azonban, úgy érzem, Gombocz is megerősít, mert megnyitója végén ezt mondja: „A tudományos kutatásban a feltevések és elméletek értékét gyakorlati használhatóságuk bizonyítja. Legértékesebb feltevések a munkahipotézisek. Így van ez a nyelvtudományban is. Noha meg vagyok győződve a funkcionális nyelvszemlélet helyességéről, a főkérdés mégis csak az, hogy gyümölcsözőnek bizonyul-e a gyakorlati nyelvkutatásban, elég szilárd alap-e egy új nyelvtani rendszer felépítésében“ (MNY. XXX, 7).

Ha azonban „Funkcionális nyelvszemlélet“ című dolgozatának mélységes jelentőségét csak sejtem, „Mi a mondat?“ című fejtegetéseinek rendkívüli fontosságát világosan látom is. Világosan látom azért, mert e fejtegetéseiben sok olyan kérdés van, aminek nagy multja, nagy irodalma van. 1894-ben adta ki RIES „Was ist Syntax?“ című híres művét, s ő állapította meg azt, miben különbözik a „Wortgefüge“ vagyis „szó szerkezet“, Gombocz szavával élve a „syntagma“, a mondattól (I. KLEMM, A mondattan elmélete 8). Ezt a „Wortgefüge“-t fejti tovább s építi ki egy nagy rendszerré Gombocz. Mindennek előtt meghatározza, mi a hang, mi a szó és mi a szó szerkezet. A hang a beszéd legkisebb akusztikai, a szó a legkisebb szemantikai egysége. A szó szerkezet, syntagma két vagy több szónak kapcsolata. A szónak, illetőleg névnek képzetkeltő, a szó szerkezetnek viszonykeltő ereje van. Ami képzetkeltő, az a szótanba, ami viszonykeltő, az a syntaxisba tartozik. A szó szerkezet: syntagma tagjait határozott logikai viszony fűzi össze, amely lehet praedicatív, attributív, determinatív vagy objectalis. A két vagy több elemből álló syntagma — tagjait tekintve — lehet adverbális és lehet adnominalis. A syntaxis tehát a syntagmák, a szó szerkezetek tana. A mondat két képzet praedicatív kapcsolatának nyelvi kifejezése, a legfontosabb syntagma-faj. „Mivel pedig kétségtelen, hogy a determinatív, attributív és objectalis viszonyok a praedicatív viszonyból sarjadtak ki, a határozós, jelzős és tárgyias szerkezetek erejük vesztett praedicatív szerkezetek, lottogonikus szempontból a syntagmák tana beleolvad a mondatok tanába, a syntaxis a mondattanba“ (MNY. XXV, 7).

Gombocz európai hírnevét ismerte el és hatásának még szélesebb körben való terjedését mozdította elő a berlini egyetem, midőn az 1927—1928. tanévre vendégtanárának nyerte meg.

Nem volna teljes Gombocz tudományos munkássága, ha meg nem említeném, hogy Bartoniek Gézának, az Eötvös-Collegium igazgatójának halála után 1927. november 3-án egyetemi tanári állása megtartásával kinevezték a Collegium igazgatójának. S ezzel Gombocz visszakerült oda, ahonnan

tüneményes tudományos pályájára elindult, beragyogván fölényes szellemével annak az intézetnek a tudósképző és nevelő rendszerét, amelynek ő, neki pedig az intézet s ez által tudományosságunk olyan sokat, igen-igen sokat köszön.

*

Tisztelt Társaság! Nagy vonásokban végigtekintettem Gombocznak csaknem négy évtizedre terjedő nyelvtudományi munkásságát, s úgy találtam, hogy ez a munkásság három fő-részre oszlik. A munkásság végig nyelvtudományi, azonban ahhoz az irányhoz képest, amelyben a nyelvtudományt collegiumi tanársága idején műveli, kissé más irányban dolgozik, mint kolozsvári egyetemi tanár, s ismét kissé más irányban mint budapesti egyetemi tanár. Ezek az állásai determinálják nyelvtudományi munkássága irányát. E három főrészen belül igyekeztem tájékoztatni hallgatóimat mindarról, aminek megoldása vagy megoldás felé való vezetése Gombocz nevéhez fűződik, amit magyar tudományunk az ő lángelméjének köszön. Korszakalkotó e munkásság mind a pozitív tények helyesebb, mélyrehatóbb megismerése terén, de talán — aminek nagyobb a jelentősége — korszakalkotó nyelvtudományunk alapelvei és módszertana terén is. HIRT HERMAN, a mai indogermán nyelvtudomány egyik legnagyobbja, mondja 1927-ben megjelent művében, hogy elvszerű tudásában a legtöbbet WHITNEY, PAUL, WUNDT és különösen DE SAUSSURE műveinek köszön (IdgGr. I, 121). Gombocz örök érdeme, hogy e ragyogó nevek gondolatait nyelvtudományunkban nemcsak meggyökerezettette, de újakkal gazdagította is. Nyomatásban megjelent műveiből, könyomatban közzétett egyetemi előadásaiából, úgyszintén az élőszó varázsával elmondott felolvasásaiból, elnöki megnyitóiból mi öregek és a fiatalok, hallgatók és tanítványok sokat, igen sokat tanultunk. Mintaszerű módszere, művészire törekvő nyelve és előadásmódja, legmélyebbre ható részleteiben is világos okfejtése mindnyájunkban a legnagyobb csodálatot, bámulatot keltette, s az utánzás, a hasonlóvá válás gondolatát ébresztette, az ez irányban való törekvést elősegítette. Ha megjelennek összegyűjtött művei, s különösen, ha nyomatásban is megjelennek nagy gonddal készült egyetemi előadásai, hatása csak fokozódni fog, s hiszem, hogy ez a hatás nemcsak hasonló, de egyenértékű is lesz azzal, amelyet a nyelvtudomány általános elveinek, módszertanának fejlődése köszönt és köszön annak, hogy a Gombocztól oly nagyra tartott SAUSSURE előadásait nyomatásban megjelentette két kitűnő tanítványa (MNY. XX, 141). Nagy és mély hatást várok a kiadástól, különösen a jelentéstan terén, amelyben Gombocz olyan kiválót alkotott. A jelentésváltozásokról merte ő kimondani, hogy rájuk időtől és tértől független törvények: panchronikus törvények igenis megállapíthatók (MNY. XX, 143). De nagy hatást várok a

syntagmákról s a funkcionális nyelvszemléletről szóló fejtegetéseitől is. A Gondviselés nem engedte meg, hogy a magyar nyelvten egyes ágait ilyen szempontból kidolgozza, egyetemi előadásában azonban ennek kezdetei fellelhetők (MNY. XXX, 7). S az e tárgyról megjelent két elnöki megnyitónak hatása már külföldön is jelentkezik. SAUVAGEOT AURÉLIEN, a kitűnő francia-magyar szótár szerkesztője s az urál-altaji nyelvtudomány érdemes művelője, csak nemrég tartott előadást Párizsban a Société de linguistique-ben Gombocz mondattani búvárlatairól s kimutatta, hogy fejtegetéseiben a dán BRØNDALTól függetlenül, de vele sokban hasonló eredményekre jutott.

Gombocz pályája kezdetén más módszertani elveket talált, s mikor férfikora delén — 1935. május 1-én — örökre eltávozott körünkből, munkáiban egészen más, elmélyülőbb nyelvtudományi gondolkodást hagyott reánk. A nyomdokain haladó kutatás ki fogja választani eredményeiből azt, ami örökérvényű, hatása azonban kortársaira, tanítványaira szinte felmérhetetlen.

Gombocz munkásságáról az elmondottakban úgyszólván superlativusokban emlékeztem meg. Nem hiszem, hogy az utókor e magasztalásaimat csupán barátságomból, Gombocz iránti mélységes szeretetemből fakadtaknak fogja minősíteni. A barát és a barátok szeretete elmúlik a barát és a barátok elmúlásával. S az a szeretet is, melyet a nagy tanár tanítványai lelkében kiharcolt magának, elmúlásukkal idővel szintén elmúlik. Gombocz nagysága azonban akkor sem fog elmúlni, mert azon kiváltságos szellemekhez tartozott, akik egyformán mélyek a pozitív tények feltárásában és a filozófiában, elvont gondolkodásban. Gombocz az emberi tudás bármely ágához nyúlt volna, mindenütt — miként ifjúkori barátja és osztálytársa, PRÖHLE KÁROLY hozzám intézett levelében mondja — a legkiválóbb lett volna. Az a mély megdöbbenés, mely váratlan halála alkalmával magyarságunkat elfogta, az a mélységes részvét, amely utolsó útjára kísérte, azok a megnyilatkozások, amelyek ravatalánál elhangzottak, a szaklapokban itthon és a külföldön megjelentek, nemcsak a szeretetre méltó embernek, a hű barátnak és a legelsőrangú egyetemi tanárnak szóltak, hanem szóltak a nagy embernek is. Tudományos életünk egyik legnagyobb értékét vesztette el benne. Művei még sokáig világítani fognak nekünk, hirdetni azonban időtlen időig fogják, hogy benne nyelvtudományunk egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb előbbre vivőjét vesztette el. Áldás fakadjon munkássága nyomán, áldás legyen emlékéen!

*

Ezzel Társaságunk 33. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

MELICH JÁNOS.

Gombocz Zoltán egyetemi előadásainak jegyzéke.

I.

Magántanári előadásai a budapesti tudományegyetemen 1906—7. II.-től 1913—4. I.-ig.

1. Általános fonétika, különös tekintettel a magyar, a német és a francia nyelvre. 1906—7. II., 1907—8. II., 1908—9. II., 1909—10. I—II., 1911—2. I.

2. Bevezetés a finnugor nyelvek történetébe. (A fgr.-indogermán, a fgr.-szamojéd és a fgr.-török nyelvviszonyról.) 1912—3. I.

3. Finnugor hangtörténeti kérdések. 1908—9. II.

4. A Kalevala, különös tekintettel nyelvére. 1910—1. II., 1912—3. II.

5. Török jövevényszavaink. Így is: A magyar nyelv török jövevényszavai. A magyar nyelv török elemei. 1907—8. I., 1910—1. I., 1913—4. I.

II.

Helyettes tanári előadásai a francia nyelv-történetből a budapesti tudományegyetemen.

1. A francia nyelv történeti alaklata. 1908—9. II.

III.

Nyilvános rendes tanári előadásai az urál-altaji összehasonlító nyelvtudományból a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetemen.

A) Kolozsvárott 1914—5. I.-től 1918—9. I., illetőleg 1919—20. II.-ig.¹

a) Általános nyelvtudomány:

1. Általános fonétika. 1914—5. I., 1917—8. I.

2. Bevezetés a nyelvtudományba. 1915—6. I.—II., 1917—8. nyári pótfélév.

b) Általános urál-altaji nyelvtudomány:

1. Bevezetés az urál-altaji nyelvek történetébe. 1914—5. I—II.

2. Urál-altaji népek és nyelvek: a) Finn-ugorok. 1917—8. I—II. — β) Törökök: 1918—9. I. — γ) Finnugorok és indogermánok. 1917—8. nyári pótfélév.

c) Finnugor nyelvtudomány.

1. Vogul nyelv. 1914—5. II., 1916—7. II.

2. Kalevala. 1915—6. II.

d) Török nyelvtudomány:

1. A török nyelvek összehasonlító hangtana. 1918—9. I.

2. Török nyelvemlékek. 1917—8. II., 1918—9. I.

3. Csuvas nyelvtan. 1917—8. I.

4. Csuvas olvasmányok. 1917—8. II.

5. Oszmán-török nyelv. 1915—6. I—II.

6. Oszmán-török nyelvtan történeti alapon (kezdőknek). 1916—7. I.

¹ A kolozsvári tudományegyetem 1918—9. II., 1919—20. I—II. tanrendjeit nem láttam. Cholnoky Jenő egy. ny. r. tanár értesítése szerint az egyetem 1918—9. II.-ben még Kolozsvárott, 1919—20. II.-ben pedig Budapesten működött, de ez utóbbi félévnek nyomtatott tanrendje nem volt.

7. Oszmán-török olvasmányok. 1916—7. II., 1917—8. I.

e) Magyar nyelvtudomány:

1. Török jövevényszavaink. Így is: A magyar nyelv török elemei. Törökök és magyarok. Első rész: Bolgár-török hatás. Második rész: Kún-besenyő hatás. 1914—5. I—II., 1916—7. I—II., 1917—8. nyári pótfélév.

f) Urál-altaji philologiai szeminárium. Gyakorlatok 1914—5. I.-től 1918—9. I.-ig.

B) Budapesten 1920—1. I.—II.

1. Általános fonetika. 1920—1. I.

2. Bevezetés a finnugor nyelvek történetébe. 1920—1. I—II.

3. Finn nyelv. 1920—1.* I—II.

4. Nyelvészeti gyakorlatok. 1920—1. I—II.

IV.

Helyettes tanári előadásai a kolozsvári tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékén.

A) Kolozsvárott.¹

1. Magyar és finnugor összehasonlító hangtan. 1918—9. 1.

2. Finn olvasmányok. 1918—9. I.

3. Magyar nyelvtudományi és összehasonlító finnugor nyelvészeti szeminárium. 1918—9. I.

4. Nyelvészeti gyakorlatok a Tanárképzőintézetben. 1918—9. I.

B) Budapesten.¹

1. Magyar mondattan. 1920—21. II.

V.

Mint a Budapesten működő kolozsvári tudományegyetem ny. r. tanárának a budapesti tudományegyetem magyar nyelvtudományi tanszékén helyettes tanári minőségben tartott előadásai.

1. Magyar történeti nyelvtan. Nyelvtörténeti módszertan. 1920—1. I—II.

2. Magyar fonetika. 1920—1. II.

3. Magyar mondattan. 1919—20. I—II.

4. A magyar nyelv török elemei. 1920—1. II.

VI.

Nyilvános rendes tanári előadásai a budapesti tudományegyetemen a magyar nyelvtudományból.

¹ Dr. Zolnai Gyula a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi tanszékéről a pozsonyi (ma pécsi) Erzsébet-tudományegyetem ugyanilyen tanszékére neveztetett ki. Gombocz egy ideig e tanszékét helyettesítette. Minthogy azonban a kolozsvári tudományegyetem 1918—9. II., 1919—20. I—II. tanrendjeit nem láthattam, csak az 1918—9. I. félévi előadásokat tudtam összeállítani.

- a) Magyar történeti nyelvtan:
1. Nyelvtörténeti módszertan. 1923—4. I—II., 1927—8. I., 1928—9. I—II., 1932—3. I—II.
 2. Fonétika. Így is: Magyar fonétika. 1923—4. II., 1929—30. I.
 3. Hangtörténet. 1921—2. I., 1924—5. I., 1929—30. II., 1932—3. II.
 4. Alaktan. 1921—2. II., 1924—5. II., 1925—6. I., 1930—1. I—II., 1933—4. I—II.
 5. Jelentéstan. 1922—3. I., 1925—6. II.
 6. Mondattan. 1922—3. II., 1926—7. I., 1931—2. I—II., 1934—5. I.
 7. A magyar igeragozás története. 1934—5. II.
- b) Kiegészítő előadások az a) alatti főrészhöz:
1. Általános fonétika. 1928—9. I., 1930—1. II., 1934—5. I—II.
 2. Magyar fonétika és fonológia. 1932—3. I—II.
 3. A magyar szókészlet története. 1922—3. I—II., 1927—8. I., 1928—9. II.
 4. A magyar nyelv oszét és szláv jövevényszavai. 1923—4. I—II.
 5. A magyar nyelv latin és neolatin elemei. (Így is: „jövevényszavai.”) 1926—7. I., 1929—30. I.
 6. A magyar nyelv ó-francia és olasz elemei. 1926—7. II.
 7. A magyar nyelv török elemei. 1925—6. I.
 8. Német jövevényszavaink. 1929—30. II.
 9. Nyelvelmékeink. 1926—7. II.
 10. Árpádkori nyelvelmékeink. 1921—2. I—II., 1929—30. II.
 11. XIV—XV. századi nyelvelmékeink. 1924—5. I—II.
- c) Speciális kollégiumok:
1. A nyelvhelyességről. 1929—30. I.
 2. A magyar őshaza és nyelvtudomány 1925—6. II.
 3. A magyar nyelvtudomány története a XIX. században. 1931—2. I.
 4. Finnugorok és törökök. 1930—1. I.
 5. Törökök és magyarok. 1933—4. I—II.
 6. Finnugorok és indogermánok. 1931—2. II.
- d) Szemináriumi gyakorlatok:
1. Proszeminárium első- és másodéveseknek (sokszor külön-külön heti egy órában, máskor meg együtt heti két órában): nyelvelmékek olvasása, nyelvtanok, szótárak ismertetése; foglalkoztatás bizonyos kérdésekről, feladatok megoldása stb. 1922—3. I.-től 1934—5. II.-ig.
 2. Szeminárium harmad- és negyedéveseknek és a Magyar Nyelvtudományi Intézet tagjainak: dolgozatok bemutatása a főkollégium köréből, doktori értekezések megbeszélése stb. 1921—2. I.-től 1934—5. II.-ig.

VII.

Helyettes tanári előadásai a budapesti tudományegyetemen a finnugor nyelvtudomány köréből.

1. Bevezetés a finn-ugor nyelvek történetébe. 1928—9. I.
2. Kalevala. 1928—9. I.

VIII.

Mint a berlini tudományegyetem vendégtanárának előadásai.

1. Einführung in das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen. 1927—8. I.
2. Türken und Ungarn. 1927—8. I.
3. Altungarische Sprachdenkmäler. 1927—8. I.
4. Gesch. d. ung. Vokalismus. 1927—8. II.
5. Vergl. u. hist. Syntax d. ung. Sprache. 1927—8. II.
6. Seminarübungen (Kalevala. Runo 4.). 1927—8. II.

IX.

A budapesti Középiskolai Tanárképzőintézet tanfolyamain tartott előadásai.

1. Az 1925. július 1-től 30-ig tartó tanfolyamon: Bevezetés a román nyelvtudományba. Francia nyelvtörténet. Összesen 24 előadás.

2. Az 1926. június 28-tól július 24-ig tartó tanfolyamon: Bevezetés a román nyelvtudományba. Francia nyelvtörténet. Összesen 24 előadás.

3. Az 1933. július 3-tól 22-ig tartó tanfolyamon: A leíró nyelvtan alapelvei. Összesen 8 előadás.

Összeállította: ÚRHEGYI EMÍLIA.

